

QAYRAG'OCH, TOSHBAQA VA YO'LBARS

(xitoy xalq ertagi)

 adim o'tgan zamonda allaqaysi o'lkada qoyalari ko'kka bo'y cho'zgan tog' bo'lgan ekan. Tog' qoyalalaridan biridagi zim-zimiston g'orda katta yo'lbars yasharkan: terisi yo'l-yo'l, ko'zlari qavariq, peshonasida oq qashqasi bor ekan. Shu qadar kuchli ekan-ki, hech bir jonzot unga bas kelolmas ekan. Yo'lbars o'kirganida yer silkinar, tog'lar titrarkan. Tog' etagidagi tubsiz moviy girdobda esa ulkan toshbaqa yasharkan. U jahl bilan toshkosasini suvga urganida to'lqinlar paydo bo'lib hammani vahshatga solarkan. Agar bo'ynini cho'zadigan bo'lsa, yanada kattarib, naqd bir chjandan¹ ham ortib ketarkan. Tog'ning qoq o'rtasida bir necha o'n chjan balandlikdagi qayrag'och o'sgan bo'lib, qiyshayib, mayishib ketgan ekan, chunki ming yildan beri yasharkan-da. Qari qayrag'och bor kuchi bilan o'z shoxlarini atrofga yoyishga tirisharkan, negaki yonidagi yosh daraxtlarning unib-o'sishidan qo'rqarkan.

Yo'lbars tog'ning eng baland cho'qqisida, toshbaqa chuqur o'pqonda yashashiga qaramay, ular o'zaro juda qalin do'st ekan. Bir-ikki kun ko'rishmay qolishsa g'amga botib, uchinchi kuni bir-biridan xabar olishga shoshisharkan. Dam yo'lbars pastga tushsa, dam toshbaqa tepaga ko'tarilarkan. Har safar keksa qayrag'och yonidan o'tayotib undan hol-ahvol so'rashni ham kanda qilishmas ekan. Bunga javoban qayrag'och:

¹ Chjan – uzunlik o'lchov birligi, 3,2 metr.

– U-u, e-e, – deb shovqin solar, ammo ikki do‘stga pinhona hasadi kelarkan.

Unga yo‘lbarsning qudrati, toshbaqaning kuchi yoqinqiramas, ayniqsa, ular o‘rtasidagi mustahkam do‘stlikdan ichi kuyarkan. U anchadan beri ayrilmas do‘stlarining orasiga nifoq solishni rejalashtirar, bu ishni qanday uddalasam ekan deb o‘ylarkan. Hadeb o‘ylayverganidan yarmi qurib qorayib qolibdi, ignalari sarg‘ayib ketibdi.

Bir kuni toshbaqa do‘stini yo‘qlab tog‘ cho‘qqisiga yo‘l olibdi. Qayrag‘ochning oldiga yetib borib endi salomlashmoqchi bo‘lgan ekan, qayrag‘och uni savolga tutibdi:

– Yo‘l bo‘lsin, toshbaqajon, qayoqqa ketyapsan?

– Yo‘lbars og‘amni ko‘rgani ketyapman, – deb javob beribdi toshbaqa.

Qayrag‘och og‘ir xo‘rsinibdi. Toshbaqa hayron bo‘lib:

– Nega xo‘rsinasan, qayrag‘och og‘a? – deb so‘rabdi.

Qayrag‘och yana bir bor xo‘rsinib:

– Yo‘lbarsning oldiga borishni maslahat bermagan bo‘lardim, – debdi.

Toshbaqa avvalgidan battarroq hayron bo‘lib so‘rabdi:

– Nega bunday deyapsan?

– Kecha tog‘ cho‘qqisida u seni qanday qattiq haqoratlaganini bilsang edi, – deb pichirlabdi qayrag‘och, – bu so‘zlarni eshitguncha quloqlarim kar bo‘lsa yaxshiydi.

– Nima deb haqorat qilganini bilsam bo‘ladimi? – so‘rabdi toshbaqa toqati toq bo‘lib.

– Aytishga-ku aytaman, lekin jahling chiqib ketmasmikin, – yanada pastroq ovozda pichirlab debdi qayrag‘och. – U seni itbaliq dedi, aytishicha, yoniga borishing bilan toshkosangni g‘ajib, jigaringni yamlamay yutarmish.

Bu gapni eshitgan toshbaqa jahl otiga minib o‘zining girdobi tomon yo‘l olibdi.

Yo‘lbars esa uni g‘orda kuta-kuta charchabdi va: «Nega toshbaqajon kelmayptiykin-a?» – deb so‘zlanibdi.

Oxiri uyasidan chiqib atrofga qarabdi: toshbaqa hech qayerda ko'rinmasmish. «O'zim borib xabar ola qolay», – degan qarorga kelib tog'dan pastga tusha boshlabdi. Yo'lda qayrag'och undan so'rabdi:

– Yo'l bo'lsin, yo'lbars do'stim?

Yo'lbars:

– Toshbaqavoyini kutdim-kutdim, kelmagach, o'zim uning oldiga borishga qaror qildim, – deb javob beribdi.

Qayrag'och og'ir xo'rsinibdi.

– Nega xo'rsinyapsan, qayrag'och og'a? – hayron bo'lib so'rabdi yo'lbars.

Qayrag'och yana bir bor og'ir xo'rsinib, javob beribdi:

– Senga toshbaqaning oldiga borishni maslahat bermagan bo'lardim.

Yo'lbars avvalgidan ham hayron bo'lib:

– Nega unday deyapsan? – deb so'rabdi.

– Eh, birpas oldin u seni shu yerda qanday haqorat qilganini bilsang edi, – pichirlabdi qayrag'och. – Bu so'zlarni eshitguncha quloqlarim kar bo'lsa bo'lmasmidi.

– Xo'sh, qanday haqorat qildi? – deb so'rabdi yo'lbars bezovtalanib.

Shunda qayrag'och ovozini yanada pasaytirib javob qaytaribdi:

– U seni palid yo'lbarsvachcha dedi. Aytishicha, borgan zahoting tishlari bilan tirnoqlaringni g'ajirmish, oyog'ingdan suvga tortib seni cho'ktirib yuborarmish.

Bu so'zlarni eshitib yo'lbarsning jahli chiqibdi, dumi ni silkitgancha ortiga qaytib ketibdi.

Shu voqeadan keyin ko'p vaqt o'tibdi, yo'lbars bilan toshbaqa umuman bir-biri bilan yuzko'rmas bo'lib ketishibdi. Yo'lbars juda qiziqqon ekan. Toshbaqani o'ylashi bilan qahr-u g'azabga to'larkan. Oxiri chidolmay g'ordan sakrab chiqibdi va girdob tomon yo'l olibdi.

Qayrag'och esa sevinchdan qichqirib yuboray debdi. Yo'lbars girdob bo'yiga borib, og'zidan bodi kirib-shodi chiqib baqira ketibdi:

– Ko'rsatib qo'yaman senga, toshbaqavachcha, hali mening tirnoqlarimni g'ajib, oyog'imdan girdobga tortadigan bo'lib qoldingmi?

Shu payt toshbaqa ham suvdan chiqib, uni haqoratlay ketibdi:

– Men senga ko'rsatib qo'yaman, palid yo'lbarsvachcha, sen hali toshkosamni g'ajib, jigarimni yeydigan bo'ldingmi?

Ular bir-birini haqoratlay-haqoratlay shu darajada qizishib ketishibdiki, oxiri ish olishishga borib yetibdi. Birortasining ham kallasiga haqiqatni uydirmadan farqlash fikri kelmad. Toshbaqa yo'lbarsning oyog'idan tishlab girdobga tortibdi. Yo'lbars esa so'yoq tishlarini toshbaqaning toshkosasiga sanchibdi, o'lsa ham qo'yib yubormaslikka ahd qilibdi. Oradan biroz vaqt o'tib toshbaqa jon beribdi, yo'lbars suvda cho'kib o'libdi.

Ertasi kuni tongda bir bolakay girdobning yonidan o'tib ketayotib ko'rsaki, suv yuzida yo'lbars bilan toshbaqaning jonsiz tanasi suzib yurganmish. Bolakay odamlarni chaqiribdi, ular yo'lbars bilan toshbaqani qishloqqa olib ketishga ahd qilibdilar. Rosa talashib-tortishibdilar – yo'lbars bilan toshbaqani pishirish uchun shuncha o'tinni qayerdan olish mumkin, axir? Buni eshitgan bolakay bolta va arra ko'targan odamlarni tog'ga boshlabdi. Ular tog' o'rtasiga, qayrag'och turgan joyga, yetib boribdilar. Bolakay qayrag'ochga qarab debdi:

– Bu qayrag'och kamida ming yillik bo'lsa keragov. Allaqachon yarmi qurib ham qolibdi. O'zi ham o'smaydi, yosh daraxtlarning ham o'sishiga yo'l qo'ymaydi. Nimasiga achinish mumkin buning? Shuni kessak, gulxan uchun o'tin tap-tayyor-da.

Odamlar shu zahoti ishga kirishibdilar va keksa qayrag'ochni qulatibdilar.

YOMONLIK QILIB YAXSHILIK KUTMA

(kabardin xalq ertagi)

Kunlarning birida hayvonlar shohi – sher kasal bo'lib qolibdi. Erta-yu kech o'zining g'orida yotib og'riqdan tog'larni zirillatib o'kiraveribdi.

Hamma hayvonlar bemor shohdan xabar olgani kelibdi. Faqat tulki biror marta ham kelmabdi. U bu paytda juda muhim ish – tovuqlardan o'lpon yig'ish bilan band ekan.

Tulkinging kelmaganini sezgan bo'ri sherga:

– O ulug' hukmdor, sening sog'lig'ingni o'ylab hammaning joni halak, birgina tulki senga o'lim tilayotganga o'xshaydi, o'rningga o'zi hayvonlarga bosh bo'lmoqchi, shekilli-da, – debdi.

Bo'ringing gaplarini eshitib qolgan bo'rsiq bu haqda tulkini ogohlantiribdi.

Ertasi kuni endi quyosh ufqdan bosh ko'targanida tulki kasal sherning g'origa tashrif buyuribdi. Sher unga ko'zi tushgani zahoti:

– Eh, makkor tulki, hali men haqimda g'amxo'rliking shu bo'ldimi – bir tukung qilt etmaydi-ya! – deb o'kiribdi.

Tulki boshini quyi solib tilyog'lamalik bilan javob beribdi:

– O hayvonlar shohi, umring ziyoda bo'lsin, tez kunlarda oyoqqa turib chopqillab ketgin! Bekorga mendan, sodiq qulingdan, jahling chiqyapti! Barcha sening atrofingda o'tirib olib oh-vohdan nariga o'tmagan mahalda men eng zo'r tabiblarni qidirib topdim va sening dardingga nima davo bo'lishini bilib keldim.

Sher jahldan tushibdi.

– Xo'sh, qanaqa dori menga yordam berishi mumkin ekan? – so'rabdi u.

– Seni davolashi mumkin bo'lgan yagona dori bo'ri-ning panjasi ekan.

Sher bo'rining panjasini kesib olishlarini buyuribdi. Shoh amri vojib. Bo'ri bir panjasidan ayrilib uyiga ravona bo'libdi. Yo'lda unga tulki yo'liqibdi.

– Ey bo'z bo'ri, senga nima qildi? – hech narsadan xabari yo'qdek muloyimlik bilan so'rabdi tulki.

– Qilmishimga yarasha jazoyimni oldim, – debdi bo'ri. – Bekorga: «Yomonlik qilib yaxshilik kutma», – deb aytishmagan ekan.

UCH HO'KIZ

(turkman xalq ertagi)

Bir bor ekan, bir yo'q ekan. Qadim o'tgan zamon-da bir dehqonning uch ho'kizi bo'lib, biri qora, ikkinchisi qo'ng'ir, uchinchisi ola ekan. Bir kuni ho'kizlar:

– Agar xo'jayinnikida qoladigan bo'lsak, – deb o'ylashibdi, – tez orada bo'ynimizga bo'yinturuq osadi va umrimizning oxirigacha boshimiz mashaqqatli mehnatdan chiqmaydi. Kelinglar, o'rmonga qochib ketamiz. U yerda yeganimiz oldimizda, yemaganimiz ortimizda bo'ladi.

Shu tariqa ho'kizlar xo'jayinnikidan o'rmonga qochibdilar. Lekin ozodlik nashidasini uzoq vaqt surolmabdilar. Ularga o'rmonda yashaydigan o'nta sher hamla qilibdi. Ho'kizlar ham bo'sh kelishmabdi. Baland bir joyga chiqib, bir-biriga yelkama-yelka bo'lib, shoxlarini o'qtalib turib olibdilar. Sherlar ularga yaqinlashishga jur'at etisholmabdi. Shunda bir aqlli sher o'rtoqlariga debdi:

– Bu yerda ochlikdan azob chekishdan ne ma'no? Yaxshisi, hammanglar ovga boringlar, men o'zim yolg'iz qolib ho'kizlarni bir yoqli qilishga urinib ko'raman.

To'qqizta sher o'z yo'liga ravona bo'libdi, o'ninchi, eng ayyor sher quyuk o'tlar orasiga yashirinib yotibdi. Ho'kizlar o'tlab yurib sherga yo'liqibdilar va hayratga tushibdilar.

– Hali, bizni poylayapsanmi, bechora? O'zing o'ylab ko'r, bizga o'nta sherning kuchi yetmagan ekan, nahotki, sendan qo'rqsak?

– Ov qilishga yo‘l bo‘lsin menga! – ming‘irlabdi ayyor sher. – O‘z og‘alarim bo‘lmish sherlar meni quvib soldilar. Aytishlaricha, men eng no‘noq va notavon sher-mishman. Agar jirkanmasanglar, men badbaxtni o‘z safigizga qo‘shib oling, sizlar bilan og‘a-ini tutinishga ijozat eting.

Bu taklifdan ho‘kizlarning boshi osmonga yetibdi. Sherdan og‘ang bo‘lgani qanday soz! Ho‘kizlar avvalgidan ham yaxshiroq yashay boshlabdilar. Endi ular bir-biriga yaqin emas, yoyilib o‘tlarkanlar. Axir ularni sher og‘alari himoya qilardi-da. Sher esa qulay fursatni kutib yuraveribdi.

Bir kuni u ola va qo‘ng‘ir ho‘kizni yoniga chorlab uzoqda o‘tlab yurgan qora ho‘kizni ko‘rsatib debdi:

– Og‘aynilar, qaranglar, qora ho‘kizning burni ko‘tarilib qolibdi-ku. Bizni nazariga ilmay, manmansirab o‘tlashini ko‘ring. Uning aqlini kiritib qo‘yadigan vaqt kelmadimikin?

– To‘g‘ri aytasan, sher og‘a. Qora ho‘kiz rostdan ham manmansirab ketdi. Borib uning popugini pasaytirib qo‘y, – deyishibdi ho‘kizlar.

Sher qora ho‘kizga hujum qilibdi va uni burda-burda aylabdi.

Oradan bir necha kun o‘tib sher ola ho‘kizning yoniga kelib:

– Eh, birodar! – debdi g‘amgin ovozda. – Qo‘ng‘ir ho‘kizni qara. U o‘zini xuddi qora ho‘kizdek tutyapti-ku, oldingda yurib eng barra o‘tlarni yeb ketyapti. Uning ham aqlini kiritib qo‘yish vaqti keldiyov.

Ola ho‘kizning roziligini olgan sher qo‘ng‘ir ho‘kizga hujum qilibdi va uni g‘ajib tashlabdi. Oradan birmuncha vaqt o‘tib, qorni ochgach, ola ho‘kizning oldiga kelib:

– Qani, tentak do‘stim, beri kel-chi, men seni nimtallab, go‘shtingdan kabob qilib yeyman, – debdi.

– Og‘aynijon, meni jazolashga qanday hadding sig‘adi, axir? – zorlanibdi ola ho‘kiz. – Men doim qoi-

dadan chiqmagan holda o'tlasam, hech qachon birovning oldiga tushmasam. Qolaversa, og'a-inilar bir-birini ye-yishi mumkinmi?

– Ahmoqsan, do'stim, ahmoqsan! – deb kulibdi sher.
– O'zing o'yla, hech zamonda etxo'r hayvon o'txo'r hayvon bilan og'a-ini bo'lishi mumkinmi? Buning ustiga, men hayvonlar shohi, sherlar ichidagi eng zo'r ovchi bo'lsam! Gapimga shubha qilmasang kerak: o'nta sher uddalolmagan ishni bir o'zim bajardim – uchta ho'kizni yeb tugatdim.

Umuman, oxirgi so'zlarni eshitishga ho'kiz ulgur-mabdi ham.

OLMA, PISH, OG'ZIMGA TUSH

(moldovan xalq ertagi)

Qadim o'tgan zamonda bir dangasa kishi yashagan ekan, shu darajada tanbal ekanki, harakatsiz yotaverganidan mog'or bosib ketibdi. Olma pishib og'ziga tushishini, uni ham kimdir chaynab berishini istarkan. Tabiiyki, dangasalik qashshoqlikni yetaklab keladi. Ahvoli juda tanglashib qolganidan so'ng: «Mehribon sehgarni qidirib topmasam bo'lmaydi, shekilli; zora, nasibamni ulug' qilsa, qo'limni sovuq suvga urmasdan katta davlatga ega chiqsam», – deb o'ylabdi. To'rvaxaltasini yelkasiga ilib, baxt axtarib yo'lga tushibdi.

Yo'l yuribdi, yo'l yursa ham mo'l yuribdi. O'rmondan o'tib ketayotib ozib-to'zib ketgan, boshida bir tuki yo'q bo'riga yo'liqibdi.

– Yo'l bo'lsin, ey saxovatli zot, qayerga ketyapsan? – deb so'rabdi bo'ri.

– Mehribon sehgarni qidirib ketyapman, zora, meniga baxtli bo'lish yo'lini o'rgatsa, – deb javob beribdi yalqov.

– Mehribon sehgarni ko'rsang, undan so'rab boqchi, sochim qaytadan o'sib chiqishi uchun nima qilsam bo'larkin.

– Mayli, bo'rivoy. Sen uchun so'raganim bo'lsin.

Yalqov yo'lida davom etibdi. Yurib-yurib barglari sarg'ayib so'la boshlagan tokning oldidan chiqib qolibdi.

– Yo'l bo'lsin, ey karamli zot, qayerga ketyapsan? – deb so'rabdi tok.

– Mehribon sehgarning oldiga.

– Unda nima ishing bor?

– Undan baxtli bo'lish sirlarini, mehnat qilmasdan shohona yashash yo'llarini so'ramoqchiman.

– Sehgardan bir surishtirib ko'r-chi, yangidan barg yozishim uchun nima qilsam ekan.

– Mayli, sen uchun so'raganim bo'lsin, – debdi yalqov va yo'lida davom etibdi.

Yurib-yurib bir daryo sohilidan chiqib qolibdi. Qarasa, suvda jig'ildoni juda kattarib ketgan baliq suzib yurganmish.

– Yaqinroq kel, ey saxovatpesha inson, – debdi baliq. Yalqov uning oldiga boribdi.

– Yo'l bo'lsin, qayoqqa ketyapsan? – deb so'rabdi baliq.

– Mehribon sehrgarning oldiga.

– Nega?

– O'z baxtimni qidirib ketyapman, sehrgardan bundan keyin qanday yashash kerakligini bilmoqchiman.

– Agar sehrgarning oldiga borsang, undan so'ra-chi, jig'ildonim kundan kunga kattarib ketmoqda, bu balodan qanday qutulsam bo'larkin.

– Yaxshi, so'raganim bo'lsin.

Yalqov yo'lida davom etibdi. Yurib-yurib o'rmondagi sayhonlik o'rtasida bir buloqning oldidan chiqib qolibdi. Buloq yoqasida oppoq kiyingan go'zal bir qiz o'tirganmish.

– Kim bo'lasan, ey mehribon inson? – deb so'rabdi qiz.

– Bir bechora darbadarman, – debdi yalqov.

– Qayoqqa ketyapsan?

– Mehribon sehrgarni qidirib ketyapman.

– Sen qidirgan shaxs men bo'laman. Bu yerga kelguncha ko'p yo'l yurdingmi?

– Eh, nimasini aytasan, ko'p ham gapmi!

– Yo'lda kimlarni ko'rding?

– Birinchi bo'lib sochi to'kilib bitgan bo'rini ko'rdim.

– U senga nima dedi?

– Jig'ildoni qimmatbaho toshlarga to'lgan baliqni uchratdim. U mendan jig'ildonimni kesib, o'sha toshlarni chiqarib ol deb iltimos qildi. Shoshib turganim bois uning gapiga quloq solmay yo'limda davom etdim.

Bo'ri o'ylab-o'ylab, dangasa insonning aqli ham to'mtoq bo'ladi degan xulosaga kelibdi.

– Sendan tanbalroq va ahmoqroq birorta kimsani uchratmaganman, – debdi unga bo'ri. – Xumni qazishga erinibsan, qimmatbaho toshlarni chiqarib olishga qo'ling bormabdi. Shuncha boylik bilan umringning oxirigacha beg'am-betashvish yashashing mumkin edi-ya.

Shu so'zlarni aytib bo'ri yalqovga tashlanibdi va uni yeb qo'yibdi.

UCH HO'KIZ!

مەشەقەت

QANOATLI CHUMOLI

YALMOG'IZ KAMPIR

(rus xalq ertagi)

Qadim o'tgan zamonda er-xotin yashagan ekan, ularning bitta-yu bitta qizi bo'lgan ekan. Kunlardan bir kun xotin dardga chalinib vafot etibdi. Er rosa qayg'uribdi, oxiri boshqa xotonga uylanishga majbur bo'libdi. O'gay ona qizni sira yoqtirmas, unga tinimsiz azob berar, urar, so'kar, xo'rlagani-xo'rlagan ekan.

Bir safar otasi qayoqqadir ketganida o'gay ona qizga:

– Opamnikiga borib, undan igna-ip olib kel – senga ko'ylak tikib beraman, – debdi.

O'gay onaning opasi qoqsuyak jodugar ekan. Qizaloq o'gay onasining gapini qaytarishga botinolmabdi va yo'lga tushibdi. Lekin avval o'zining xolasinikiga kirib o'tishga qaror qilibdi.

– Salom, xolajon! – debdi.

– Salom, jigargo'sham, tinchlikmi? – deb so'rabdi xolasi.

– O'gay onam opasinikiga igna-ip keltirishga yubordi – menga ko'ylak tikib berarmish, – debdi qizcha.

– Yaxshi, jiyanginam, – debdi xolasi. – Mana senga tasma, yog', non va go'sht. Yodingda tut: qayrag'och yuzlaringga shoxlari bilan savalaydi – sen uni tasma bilan bog'lab qo'y; darvoza g'ijirlab, qarsillab yo'lingni to'sadi – sen uning oshiq-moshig'iga yog' surkab qo'y; seni itlar talashga urinadi – sen ularga non tashla; mushuk ko'zlaringga chang solmoqchi bo'ladi – sen unga go'sht ber.

Qizaloq xolasiga minnatdorchilik bildiribdi va yo'lga tushibdi. Yo'l yurib, yo'l yursa ham mo'l yurib o'rmonga

yetib kelibdi. Qarasa, baland ihota ortida tovuq oyoqli, qo'chqor boshli yog'och kulba turganmish. Kulba ichida qoqsuyak yalmog'iz kampir kanopdan kiyim tikib o'tirganmish.

– Salom, xolajon! – debdi qizcha.

– Salom, jiyancham! – debdi yalmog'iz kampir. – Senga nima kerak?

– Meni o'gay onam igna-ip olib kel deb yubordi – menga kiyim tikib berarmish.

– Juda soz, jiyancham, senga igna-ip beraman, hozircha menga qarashib yubor.

Qizaloq oyna yonida o'tirib yalmog'izning ishini davom ettiribdi. Yalmog'iz kampir kulbadan chiqib, xizmatkoriga:

– Men hozir uxlashga yotaman, sen borib hammomni isit va jiyanchamni yaxshilab cho'miltir. Uxlab turganimdan keyin uni yamlamay yutaman! – deb buyuribdi.

Bu so'zlar qizchanning qulog'iga chalinibdi va qo'rquvdan qilt etmay o'tiraveribdi. Yalmog'iz kampir ketishi bilan xizmatkorga:

– Azizim, o'tinaman sendan, o'choqqa qancha o'tin qalasang, shuncha ustiga suv sep, – deb yalinibdi va unga dastro'mol sovg'a qilibdi.

Xizmatkor hammomni suvga bostirib yuboribdi. Yalmog'iz kampir uyg'onib, oynaning oldiga kelibdi va so'rabdi:

– Tikyapsanmi, azizim, tikyapsanmi?

– Tikyapman, xolajon, tikyapman, – deb javob qaytaribdi qizcha.

Yalmog'iz kampir yana uxlashga yotibdi. Qizcha mushukka go'sht berib:

– Mushuk og'a, menga bu yerdan qanday qochishni o'rgat, – debdi.

– Stol ustida sochiq bilan taroq turibdi, ularni ol va tezroq juftakni rostla, aks holda, jodugar seni sog'

qo'ymaydi! Yalmog'iz ortingdan quvadi – qulog'ingni yerga qo'yib tingla. Jodugar senga yetay-yetay deganida taroqni tashla – qalin o'rmon paydo bo'ladi. U o'rmonni kesib o'tgunicha ancha joyga yetib borasan. Agar yana ortingdan quvayotganini eshitsang, sochiqni tashla – chuqur va keng daryo paydo bo'ladi, – debdi mushuk.

– Rahmat senga, mushuk og'a! – debdi qizaloq va sochiq bilan taroqni olib qochib ketibdi. Itlar unga tashlanib tishlashga uringan ekan, qizcha ularni non bilan siylabdi. Itlar uni qo'yib yuborishibdi. Darvoza g'ichirlab yo'lni bekitmoqchi bo'lgan ekan, qizcha uning oshiq-moshig'iga yog' surkabdi. Darvoza uni o'tkazib yuboribdi. Qayrag'och shovqin solib qizchani yuzlariga savalamoqchi bo'lgan ekan, qizcha unga tasma bog'lab qo'yibdi. Qayrag'och uni o'tkazib yuboribdi. Qizcha bor kuchi bilan qochishga tushibdi.

Bu paytda mushuk oyna ostiga o'tirib, qizchani o'rniga kiyim tikishga kirishibdi. Ming chiransa ham sira o'xshamasmish. Yalmog'iz kampir uyg'onib so'rabdi:

– Tikyapsanmi, jonim, tikyapsanmi?

– Tikyapman, xolajon, tikyapman, – debdi mushuk.

Yalmog'iz kampir kulbaga otilib kiribdi, qarasa, qizcha yo'qmish, uning o'rniga mushuk kiyim tikishga urinib yotganmish. Yalmog'iz mushukni rosa savalabdi va:

– Xap senimi, qari muttaham! Xap senimi, yaramas! Nega qizchani qo'yib yubording? Nega uning ko'zlarini o'yib olmading? Nega yuzlarini timdalab tashlamading? – deb urisha boshlabdi. Mushuk:

– Men senga shuncha yillardan beri xizmat qilaman, hatto kemirilgan suyakni ham ravo ko'rmagansan, qizaloq meni go'sht bilan siyladi! – deb javob qaytaribdi.

Jodugar kulbadan otilib chiqibdi va itlarga baqira ketibdi:

– Nega qizchani tilka-pora qilmadinglar, nega tishlamadinglar?

– Biz senga shuncha yildan beri xizmat qilamiz, hatto kuyindini ham ravo ko'rmagansan, qizaloq esa bizni non bilan siyladi! – deb javob berishibdi itlar.

Yalmog'iz darvozaning oldiga chopib borib unga do'q ura boshlabdi:

– Nega g'ichirlab shovqin ko'tarmading, nega yo'lini to'smading, nega qizchanning hovlidan chiqishiga yo'l qo'yding?

– Men shuncha yildan beri xizmatingni qilaman, hatto oyog'im ostiga suv sepib qo'yishga yaramagansan, qizcha bo'lsa yog'ni ham ayamadi! – deb javob beribdi darvoza.

Yalmog'iz qayrag'ochning oldiga borib o'shqira ketibdi:

– Nega qizchanning ko'zlarini savalab tashlamading?

– Men senga shuncha yildan beri xizmat qilaman, sen menga oddiy ipni ham ravo ko'rmagansan, qizcha esa menga tasma sovg'a qildi! – debdi qayrag'och.

Yalmog'iz kampir xizmatkorini ham so'kishga tushibdi:

– Nega sen nonko'r meni uyg'otmading, chaqirmading? Nega uni qo'yib yubording?

– Men senga shuncha yildan beri xizmat qilaman, sendan bir og'iz shirin so'z eshitmadim, qizcha esa menga ro'molcha sovg'a qildi, men bilan yaxshi muomala qildi! – debdi xizmatkor.

Yalmog'iz baqirib hammayoqni boshiga ko'taribdi, so'ng qizchanning ortidan quvib ketibdi.

Qizcha qochib-qochib charchabdi, to'xtab qulog'ini yerga qo'yib tinglabdi: yer titrabdi, silkinibdi, demak, yalmog'iz kampir yetay deb qolibdi. Qizcha taroqni chap yelkasidan oshirib tashlabdi, o'sha zahoti daraxtlarining ildizi yerga uch sarjin botgan, uchlari bulutlarni quchgan quyuq o'rmon paydo bo'libdi. Yalmog'iz kampir yetib kelib daraxtlarni kemirib o'ziga yo'l ochishga tushibdi.

Bu vaqtda qizcha ancha joyga qochib borishga ulguribdi. Oradan ma'lum vaqt o'tib qizcha yana qulog'ini yerga tutibdi: yer titrar, silkinarmish, demak, yalmog'iz quvishda davom etyapti va juda yaqin qolibdi. Qizaloq sochiqni o'ng yelkasidan oshirib tashlabdi. O'sha zahoti kengdan keng, chuqurdan chuqur daryo paydo bo'libdi. Yalmog'iz kampir yetib kelibdi va g'azabidan tishlarini g'ichirlatibdi, negaki daryodan o'tolmabdi. Uyiga qaytib borib buqalarini daryo labiga haydab kelibdi va:

– Ichinglar, buqalarim! Oxirgi tomchisigacha ichinglar! – deb buyuribdi.

Buqalar suv ichishga tushishibdi, lekin daryoning suvi sira kamaymasmish. Yalmog'izning jahli chiqibdi va qirg'oqqa o'tirvolib o'zi suv ichishga tushibdi. Ichaveribdi, ichaveribdi, oxiri yorilib ketibdi.

Qizcha bu vaqtda orqa-oldiga qaramay qochibdi.

Kech kirganida otasi uyga qaytib xotinidan:

– Qizim qani? – deb so'rabdi. Xotini:

– Xolasinikiga igna-ip olib kelgani ketgandi, negadir hayallab qoldi, – deb javob beribdi.

Ota xavotirga tushib, endi qizchani qidirib yo'lga chiqmoqchi bo'lib turganida qizcha chopib kelib qolibdi, nafasi bo'g'ziga tiqilib, arang nafas olayotganmish.

– Qayerda eding, qizalog'im? – deb so'rabdi otasi.

– Eh, otajon, – javob beribdi qizcha. – O'gay onam meni opasinikiga jo'natgandi, opasi qoqsuyak yalmog'iz kampir ekan. U meni yemoqchi bo'ldi. Undan arang qochib qutuldim!

Barcha gapdan xabardor bo'lgan otasi jahli chiqib yovuz xotinni iflos supurgi bilan uydan quvib solibdi. Ota bilan qiz shundan keyin birgalikda farovon yashay boshlashibdi. Shu yerda ertagimiz ham tugadi.

QANOATLI CHUMOLI

(kabardin xalq ertagi)

Kunlardan bir kun chumoli yo'lda ketayotib bir kishiga yo'liqibdi. U odam barcha qushlar va jon-zotlar tilini bilarkan.

– Nega boshing bunchalar katta? – deb so'rabdi odam chumolidan.

– Nimagaki boshim aql-zakovatga to'la, – deb javob beribdi chumoli.

– Nega beling bu qadar ingichka? – yana so'rabdi odam.

– Chunki juda kam ovqat yeyman, – debdi chumoli.

– Xo'sh, qancha ovqat yeysan? – so'rashda davom etibdi odam.

– Bitta bug'doy doni menga bir yilga yetadi, – deb javob qaytaribdi chumoli.

– Ko'ramiz, bitta bug'doy doni bir yilga yetarmikin, yo'qmi, – debdi odam va qalpog'ining astarini ochib, ichiga chumoli bilan bir dona bug'doy donini solib qo'yibdi.

Oradan bir yil o'tibdi. Odam chumoli haqida butunlay unutib yuboribdi. Ikkinchi yil tugay deganida birdan chumoli bilan kelishuvi esiga tushibdi. Qalpog'ining astarini ochib ko'rsa, chumoli hamon o'tirganmish, yonida yarimta bug'doy doni turganmish.

– Bitta bug'doy doni menga bir yilga yetadi degandig, ikki yil o'tsa ham zaxirangda donning yarmi turibdi-ku, – debdi hayratlanib odam.

– Meni qalpog'ining ichiga tiqib qo'ygan tentak umuman esidan chiqarvorsa kerak deb o'ylab, ochdan o'lmaslik uchun bug'doy donini to'rt qismga bo'lgandim, – javob qaytaribdi chumoli.

HAYUON TILI

(serb xalq ertagi)

Bir kishining cho'poni bo'lgan ekan, u uzoq yillar davomida o'z xo'jayiniga sadoqat va halollik bilan xizmat qilibdi. Kunlardan bir kun cho'pon qo'ylarini o'tlatib yurib o'rmonda g'ayritabiiy vishillagan ovozni eshitib qolibdi. Qarasa, o'rmonga o't ketib, alanga ichida ilon vishillab yotganmish. Cho'pon buni ko'rib to'xtabdi.

– Ey cho'pon! Xudo haqqi, meni olovdan qutqar! – deb zorlanibdi ilon.

Cho'pon tayoq olib uzatibdi, ilon tayoqqa ilashib cho'ponning qo'liga o'rmalabdi, qo'lidan esa bo'yniga o'tibdi va butun tanasiga chirmashib olibdi. Cho'ponning kapalagi uchib ketibdi:

– Bu ne kulfat? Seni qutqarishga qutqardim-u, o'zimni halokatga duchor qildim!

– Qo'rqma, – debdi ilon, – meni otam – ilonlar shohining oldiga olib bor.

Cho'pon bu taklifni rad etib:

– Qo'ylarni qarovsiz tashlab ketolmayman, – debdi.

– Qo'ylaringdan xavotir olma, ularni jin ham urmaydi, endi tezroq yo'lga tush.

Cho'pon o'rmon bo'ylab juda uzoq yo'l yuribdi, oxiri tirik ilonlardan to'qilgan darvozaga yetib kelibdi. Ilon hushtak chalgan zahoti darvoza ochilibdi. Ilon cho'ponga shunday maslahat beribdi:

– Saroyga kirishimiz bilan otam senga oltin-kumush va turli javohirotlarni taklif qiladi. Lekin bularning hammasini rad et, faqat senga hayvonlar tilini tushunish qobiliyatini ato qilishini so'ra. U birdaniga rozi bo'lmaydi, lekin oxiri noiloj ko'nadi.

Haqiqatan ham saroyga kirishlari bilan ilonlar shohi ko'ziga yosh olib:

– O'g'ilginam, qayerlarda yuruvding? – deb so'rabdi.

Ilon otasiga bo'lgan voqealarni bir boshdan gapirib beribdi, olovda yonib kul bo'lishiga bir bahya qolgani, cho'pon uni qutqarganini aytibdi. Shunda ilonlar shohi cho'ponga:

– Ey odamzod, seni qanday taqdirlay, istaganingni so'ra, – debdi.

– Menga hech narsaning keragi yo'q, faqat hayvonlar tilini tushunish qobiliyatini ato qil, – debdi cho'pon.

– Yo'q, bunday qobiliyat senga baxt keltirmaydi. Chunki ushbu qobiliyatga erishsang-u, bu haqda bi-rortasiga gapiradigan bo'lsang, o'sha zahoti til tortmay o'lasan, – debdi ilonlar shohi.

– Agar rostdan taqdirlash niyating bo'lsa, meni hayvonlar tilini tushunadigan qilib qo'y, mabodo istamasang, salomat bo'l, boshqa narsaning keragi yo'q, – debdi cho'pon va o'girilib ketishga tushibdi. Shoh uni to'xtatib:

– Shoshma! Bu yoqqa kel. Agar shunchalar xohlar ekansan, na iloj, qani, og'zingni och, – debdi.

Cho'pon og'zini ochgan ekan, ilonlar shohi uning og'ziga tuflabdi.

– Endi sen mening og'zimga tufla, – debdi shoh.

Cho'pon ilonning og'ziga tuflabdi. So'ng yana shoh tuflabdi: bu ishni uch marta takrorlashibdi. Oxirida shoh:

– Mana, sen hayvonlar tilini tushunish qobiliyatiga ega bo'lding. Sog'-omon bo'l, lekin yodingda tut, agar ya-shashni istasang, birovga bu qobiliyating haqida churq etib og'iz ochma. Aytgan zahoting til tortmay o'lasan, – debdi.

Cho'pon yo'lga tushibdi. O'rmonda ketayotib qushlar, hayvonlar va boshqa jonzotlarning tilini tushunayotganini anglabdi. Qo'ylarining oldiga yetib kelib, ularni

sanab chiqibdi, hamma qo'ylar joyida ekan. Qo'ylari dam olayotganini ko'rib, o'zi ham biroz mizg'ib olish uchun yotibdi. Hali ko'ziga uyqu ilinar-ilinmas ikkita qarg'a uchib kelib daraxt shoxiga qo'nibdi va o'z tillarida suhbatlashishga tushishibdi:

– Bu cho'pon bilmaydi, qora qo'zichoq yotgan joyni qazisa, yerto'la bor, yerto'la oltin va kumushga to'la!

Bu so'zlarni eshitib cho'pon xo'jayinining oldiga borib bor gapni unga gapirib beribdi. Xo'jayin unga arava beribdi, ular birgalashib xazinani qazib olib, uyga keltirishibdi. Xo'jayin halol inson ekan, u xazinani to'laligi-cha cho'ponga beribdi.

– Hammasini ol, o'g'lim, – debdi u. – O'zingga uy-joy qur, uylan va baxtli hayot kechir.

Cho'pon xazinani olibdi. Uy qurib, uylanibdi, er-xotin baxtiyorlikda yashay boshlashibdi. Tez orada cho'pon nafaqat o'z qishlog'idagi, balki butun viloyatdagi eng boy insonga aylanibdi. Qo'ylarini boqish uchun cho'ponlar, otlarini boqish uchun yilqiboqarlar yollabdi. Bir bayram kuni xotinigaga:

– Shirin ichimlik va yeguliklar tayyorla, ertaga cho'ponlarga olib boramiz, bir yayrashsin azamatlar, – debdi.

Xotini hamma narsani hozirlabdi. Ertasiga tongda ular xutorga yo'l olishibdi. Kech kiray deganida xo'jayin cho'ponlarga:

– Yenglar, ichinglar, xursandchilik qilinglar, kechasi podani o'zim qo'riqlayman, – debdi.

Tunda bo'rilar uvlab, itlar akillay boshlabdi. Cho'pon quloq solsa:

– Lazzatli qo'y go'shtidan bahramand bo'lish uchun kelsak bo'ladimi? – so'rabdi bo'rilar. – Sizlar ham go'sht-dan benasib qolmaysizlar!

– Kelaveringlar, biz ham bir yayraylik, – deb javob beribdi itlar.

Faqat og'zida ikkitagina tishi qolgan qari ko'ppak:

– Bekorga ovora bo‘lyapsizlar. Toki og‘zimda ikkita tishim bor ekan, xo‘jayinimga zarar yetkazishlaringga yo‘l qo‘ymayman, – debdi irillab.

Tong yorishishi bilan xo‘jayin qari ko‘ppakdan boshqa barcha itlarni yaxshilab savalashni buyuribdi. Cho‘ponlar:

– Xudo xayringni bersin! Ularga rahm qil! – deyishga tushibdi. Xo‘jayin:

– Men aytganimdek qiling! – deb buyuribdi va xotini bilan uyiga otlanibdi.

Er ayg‘irda, xotini esa biyani mingan ekan. Ayg‘ir oldinga yelib ketibdi, biya esa ortda qolibdi. Ayg‘ir kishnab biyaga:

– Imillamasang-chi! Nega ortda qolib ketding? – debdi.

– Ha, sening ishing oson, – debdi biya, – sen bitta xo‘jayinni mindirib olgansan, men esa uchtasini: xonim, qornidagi bolasi, o‘zimning qornimdagi toychoqni ko‘tarib ketyapman.

Bu so‘zlarni eshitib xo‘jayin ortga o‘girilib kulibdi, xotini esa uning kulayotganini ko‘rib biyani tezlab eriga yetib olibdi va nega kulayotganini so‘rabdi. Eri:

– Shunchaki, o‘zim, – deb javob beribdi.

Lekin xotini ishonmabdi va eriga xarxasha qila boshlabdi.

– Xudo xayringni bersin, xotin! Nega bunaqasan-a? O‘zim ham, to‘g‘risi, nega kulganimni bilmayman, – debdi eri.

Biroq eri javob qaytarishdan qanchalik qochgani sari xotinning xarxashasi shunchalik oshib boraveribdi. Oxiri er:

– Agar aytadigan bo‘lsam o‘sha zahoti til tortmay o‘laman, – debdi.

Xotini uning gapiga ishonmabdi va aytasan deb turib olibdi. Shu tariqa uyga yetib kelibdilar. Er o‘sha zahoti tobutga buyurtma beribdi, tayyor bo‘lishi bilan uni uyining ro‘parasiga qo‘yibdi.

– Hozir tobutga tushib yotaman, – debdi xotiniga, – nega kulganimni senga aytaman va o'sha zahoti yorug' dunyoni tark etaman.

Shunday deb tobutga yotibdi va atrofga nazar tashlabdi. Bu vaqtda uning oldiga vafodor ko'ppagi chopib kelibdi, xo'jayinning bosh tomoniga o'tirib olib yig'lashga tushibdi. Buni ko'rib er xotiniga:

– Bir burda non olib kelib itga ber, – deb buyuribdi.

Xotin non bo'lagini ko'ppakka tashlabdi, lekin u nonga qiyo ham boqmabdi. Shu payt xo'roz kelib nonni cho'qilay boshlabdi. It xo'rozga:

– Yaramas ochofat! Senga faqat qorin to'ydirish bo'lsa, nahotki, ko'rmayotgan bo'lsang, xo'jayin o'lishga tayyorlanyapti-ku, – debdi.

– O'lsa o'lar, ahmoqqa qonun bormi? – debdi xo'roz.

– Mana, mening yuzta xotinim bor, ularning hammasi gah desam qo'limga qo'nadi. Xo'jayin esa bitta xotinni ham eplolmaydi.

Bu so'zlarni eshitib er tobutdan turibdi, qo'lga xivchin olib xotinini uyga chaqiribdi.

– Qani, yur-chi, senga hammasini aytib berganim bo'lsin, – debdi.

Xotini erining vajohatini ko'rib jim bo'libdi va boshqa hech qachon undan o'shanda nega kulganini so'rashga botinolmabdi.

ALDAR VA UNING XOTINLARI

(osetin xalq ertagi)

 adim o'tgan zamonda bir aldar² yashagan ekan. Uning ikkita xotini bo'lib, biri chiroyli-yu, lekin aqli kalta va takabbur ekan; ikkinchisi ko'rimsizgina-yu, lekin aqli va mehnatkash ekan. «Ikkita xotini borning tashvishi ham ikki hissa bo'ladi», – deb bekorga aytishmagan mashoyixlar. Haqiqatan ham, aldarning uyida bir zum ham tinchlik yo'q ekan: kunda-kunora xotinlar janjallashib, urishib turisharkan. Ularning majarolari, tortishuvlari aldarni jonidan to'ydirib yuboribdi va xotinlaridan birini olib qolib, ikkinchisining javobini berishni diliga tugibdi. Buning uchun har ikki xotining aqlini sinab ko'rishga ahd qilibdi.

Birinchi bo'lib go'zal xotinini chaqiribdi va undan so'rabdi:

- Dunyodagi eng mashhur va mehribon zot kim?
- Mening otam, – deb javob qaytaribdi xotini.
- Nima hammadan tezkor?
- Otamning tulpori.
- Dunyoda eng badavlat odam kim?
- Otam.
- Eng go'zal odam-chi?
- Mening o'zim.

Aldar unga indamabdi va chiqaver deb ishora qilibdi. So'ng ko'rimsiz xotinini chaqiribdi va unga ham boyagi savollarni beribdi:

- Dunyodagi eng mashhur va mehribon zot kim?

² Aldar – o'rta asrlarda Shimoliy Kavkazda hukmron tabaqalardan biriga mansub bo'lgan odam.

- Parvardigori olam, – deb javob qilibdi xotini.
- Dunyodagi eng chiroyli nima?
- Bahor.
- Eng boyi-chi?
- Kuz.
- Eng tezkor narsa nima?
- Fikr.

Aldar ikkinchi xotiniga ham ruxsat beribdi va o'ygacha cho'mibdi. «Otasining boyligi-yu o'zining husn-u tarovatiga mahliyo bo'lgan, buning ustiga, uyimni g'urbatxonaga aylantirgan, urish-janjaldan boshqani bilmaydigan xotinni boshimga uramanmi?» – deb fikr qilibdi. So'ng go'zal xotinini ota-onasinikiga jo'natib:

– O'sha badavlat otangning yonida o'z husningga mahliyo bo'lib yuraver, – debdi.

Shundan so'ng aqlli xotini bilan baxtli-saodatli umr kechiribdi.